

Milan Strmiska

Bektášija v Makedonii

V posledních letech se svět islámu stává v Evropě žhavým tématem a nejinak je tomu i v našich končinách. Výrazně ovlivněn islámem byl i Balkánský poloostrov, a také dnes, téměř sto let po vytlačení Osmanské říše z této oblasti, zůstávají na mnoha místech Balkánu velké muslimské komunity, ba dokonce celé muslimské národy.¹ Islám však rozhodně nelze chápat jako jeden monolitický celek. Islámský svět je velice různorodý a jeho součástí je i řada náboženských súfijských² řádů. Lidovému islámu, pod nějž lze zahrnout tyto řády, se však přes veškerý zájem o islám nedostává mnoho prostoru a pro většinu Evropanů zůstává velkou neznámou. K mírnému zlepšení tohoto stavu v naší zemi přispěly v poslední době alespoň práce profesora Luboše Kropáčka, jenž svá dlouholetá bádání na tomto poli proměnil ve vynikající publikaci *Súfismus. Dějiny islámské mystiky*³, a také práce dalšího významného českého orientalisty Bronislava Ostřanského.⁴

V prostředí Balkánského poloostrova byla, a stále je, pozice lidového islámu a súfijských řádů velmi silná. V množství různých řádů patří k nejvýznamnějším bektášija, jejíž hlavní centra se dnes nacházejí v Albánii a v Makedonii. Návštěva jednoho z těchto bektášijských center, *tekke*⁵ v makedonském Tetovu a setkání s jedním z nejvýznamnějších současných představitelů bektášije mne inspirovala k tomuto pokusu, alespoň trochu zaplnit mezeru v naší literatuře a představit českému čtenáři bektášijský řád a jeho působení na Balkáně, konkrétně v Makedonské republice.

Název řádu je odvozen od polomytického tureckého světce z 13. století Hadži Bektaše Veliho z Chorásánu. Řád navázal na bratrstvo založené mystickým básníkem Ahmedem Jasavím, avšak ucelenější podobu mu zřejmě dal až

1 Na Balkáně (nepočítaje evropskou část Turecka) se k islámu hlásí asi osm až devět milionů lidí. Islám je převažujícím náboženstvím u Albánců a Bosháků.

2 Súfismus: mystická dimenze islámu, jejíž počátky jsou tradičně odvozovány již od současníků proroka Muhammada, z nichž mnozí se vyznačovali velkou náboženskou horlivostí. Velký vliv na súfijské myšlení však měla i řada vnějších faktorů, např. křesťanství, novoplatonismus, zoroastrismus či buddhismus. Název je zřejmě odvozen od slova „súf“, hrubé vlněné látky, užívané pro oděv mystiků. Viz Pavlincová, H.: *Slovník Judáismus, křesťanství, islám*. Praha 1994, s. 414–415; Ostřanský, B.: *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*. Praha 2009, s. 184–185. Jiným možným vysvětlením názvu súfismus je jeho odvození od řeckého slova „sofia“, znamenající moudrost, nebo arabského „sof“ znamenající čistotu. Viz Witteveen, H. J.: *Univerzální súfismus*. Praha 1998, s. 17.

3 Kropáček, L.: *Súfismus. Dějiny islámské mystiky*. Praha 2008.

4 Ostřanský, B.: *Dokonalý člověk a jeho svět v zrcadle islámské mystiky. Úrady boží pro nápravu lidského království šejcha Muhjiddína ibn 'Arabího*. Praha 2004; Ostřanský, B.: *Hledání skrytého pokladu. Antologie komentovaných překladů ze středověkého arabského súfijského písemnictví*. Praha 2008.

5 Turecké slovo tekke (arabsky tekkija, albánsky teqe) označuje budovu či komplex budov sakrálního charakteru sloužících dervišům (členům súfijského řádu). Zjednodušeně řečeno se jedná se o obdobu křesťanského kláštera v prostředí islámských řádů.

na přelomu 15. a 16. století Balim Sultan.⁶ Než však přistoupíme k stručnému přehledu dějin řádu, představme si nejprve jeho učení.

Bektášíjská víra a tradice

Bektášíja vstřebala během svého vývoje četné prvky starotureckého šamanismu a křesťanství, s nímž se setkávala jak v Anatolii, tak později v Albánii. Dalším významným elementem, který bektášíju ovlivnil je učení šíitské větve islámu, byť bektášíjský řád sám vychází z větve sunnitské. Křesťanské i šíitské vlivy jsou patrné v jakési době křesťanské svaté trojice vytvořené bektášíji. Vedle samotného Boha (a přirozeně proroka Muhammada) je jejím třetím členem Alí ibn Abí Tálíb. Alí byl Muhammadovým bratrancem a manželem jeho dcery Fátimy. Šiíté ho považují za svatého a za jedinou osobu hodnou nástupnictví proroka v čele islámské obce.⁷ Vedle Muhammada a Aliho požívají velké vážnosti mezi bektášíji rovněž již zmiňovaná Alího manželka Fátima a jejich synové Hasan a Husajn.⁸ K šiitům také bektášíju přibližuje úcta, kterou prokazují dvanácti alijovským imámům⁹, z nichž nejvíce váženým je šestý imám Dža'far as-Sádiq. Od 1. do 10. dne měsíce muharramu potom bektášíjové drží noci smutku (*matem geceleri*) na počest imáma Husajna¹⁰, při nichž se čtou verše básníka Fuzúliho.¹¹ S šiity rovněž bektášíju spojuje i nejnvýznamnější z bektášíjských obřadů '*ajn džam (ayin-i cem)*, připomínající hostinu, kterou údajně pořádal Alí během Muhammadova vzestupu do nebes: noci, kdy archanděl Džibríl (Gabriel) provedl Muhammada sedmero nebi. Hostiny se účastní muži i ženy a pije se během ní i alkohol.¹²

Křesťanský původ lze spatřovat v obřadním přijímání chleba, vína a sýra, které je součástí přijímání nových členů řádu a také ve zpovědi, kterou členové řádu provádí před svým duchovním otcem. Ten jim následně uděluje rozhřešení. Někteří členové řádu skládají slib celibátu, který byl pravděpodobně zaveden v době Balima Sultana.¹³ Složení slibu celibátu otevírá cestu k řádovým hodnostem, jelikož, slovy představitele *tekke* v makedonském Tetovu

6 Kropáček, L.: *Súfismus. Dějiny islámské mystiky*, s. 227; *The Encyklopaedia of Islam*. Volume 1. Leiden 1967, s. 1162.

7 Některé šíitské směry jsou dokonce přesvědčeny, že je v jeho osobě inkarnováno božství. Fleissig, J. – Bahbouch, Ch.: *Malá encyklopedie islámu*. Praha 1993.

8 *Baba Edmond Brahimoj*, představený bektášíjské tekke v Tetovu, Makedonii, rozhovor z 27. 8. 2009.

9 Šiíté jsou přesvědčeni, že nástupcem proroka v roli vůdce muslimské obce může být jen jeho potomek. Asi 90% šiitů se hlásí k tzv. straně dvanácti, uznávající nástupnictví dvanácti „správně vedených imámů“, z nichž prvním byl Alí ibn Abí Tálíb. Poslední z nich, Abú al-Qásim Muhammad al-Mahdí údajně záhadně zmizel roku 872 ve věku sedmi let. Podle šíitské tradice odešel do ústraní a vrátí se na konci světa. Více o šíitské větvy islámu viz Pavlincová, H.: *Slovník Judaismus, křesťanství, islám*, s. 443–445; Ostržanský, B.: *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, s. 195–198.

10 10. muharramu byl Husajn, považovaný šiity za třetího právoplatného prorokova nástupce, zabit u Karbalá. Tento den je nejnvýznamnějším šiitským svátkem.

11 Fuzúli (1495–1556): turecký básník, písaří turecky (v azerském dialektu), persky i arabsky. Většinu života prožil v Bagdádu. Viz *Encyklopaedia Britannica*, Vol. IV, s.367, 1980 edition.

12 Kropáček, L.: *Súfismus. Dějiny islámské mystiky*, s. 230

13 *The Encyklopaedia of Islam*, s. 1162.

Baba Edmonda Brahimoje: „*Nelze zároveň plně milovat ženu i Boha.*“¹⁴ Tento slib symbolizuje náušnice, kterou ti, již se jím zavázali, nosí v pravém uchu.

Zajímavou otázkou je rovněž postavení ženy v bektášíjské společnosti. Na rozdíl od jiných islámských řádů, v bektášíji se žena rovnocenně účastní života řádu a bektášíjské *tekke* mají také ženskou část. Při modlitbách se muži i ženy modlí společně, bok po boku, což v tradičním islamu není možné. Bektášíjské ženy se také nezahalují, budeme-li znovu citovat Baba Edmonda Brahimoje, tak proto, že: „*Cudnost není otázkou oblečení, ale charakteru.*“¹⁵

Bektášíjský řád klade důraz na iniciační roli duchovního vůdce a různé stupně zasvěcení. Již v 16. století se stal organizací s pevným řádem a disciplínou, výraznou vnitřní hierarchií a symbolikou projevující se i v oděvu. Duchovní hodnostáři nosí čestný oděv, který tvoří bílá čepice (*taj*) na způsob koruny, *chirqa*¹⁶ až ke kotníkům a vlněný opasek. Ozdobné žlábký a klínky na čepici vyjadřují číslo dvanáct, tedy počet šíitských imámů,¹⁷ respektive číslo čtyři – počet vývojových stupňů (šaría, tariqa, ma'rifá, haqíqa) na cestě k dokonalému člověku (insán e-kámil) a jim odpovídající čtyři skupiny lidí (ábíd, sáhib, árif, muhíbb).¹⁸

Bůh je v bektášíjském pojetí všudypřítomný, nachází se ve všem a tedy i v každém člověku. Stejně jako ostatní muslimové věří bektášíjové v soudný den, anděly či proroky. Někteří však také věří v převtělování duší. Podle těchto představ duše po smrti přetrvává ve stavu podobném nirváně, nebo je potrestána převtělením do zvířete. Tato představa je také důvodem, proč bektášíjové nejedí králičí maso. Věřící totiž, že vrah imáma Husajna Jazída se převtělil právě v králíka.¹⁹

Tradiční bektášíjská *tekke*, nezřídka vystavěná na významném poutním místě, se skládá ze čtyř hlavních částí: maydan evi (vlastní klášter s modlitebnou), elmek evi (ženská část), ask evi (kuchyně) a mikman evi (část pro hosty). Nejvýznamnější z nich byla *tekke* v Hadži Bektaši v Turecku (mezi Kirsehirem a Kayseri) vystavěná na hrobě Hadži Bektaše Veliho. Ta byla až do zákazu činnosti řádu v Turecku světovým centrem bektášíje.

Dějiny řádu

Řád sehrál významnou roli při turecké kolonizaci Anatólie a propojením s janičářskými sbory v druhé polovině 15. století získala bektášíja i významný politický vliv. Tvrdou ranou tak pro bektášíjský řád byla likvidace janičářských oddílů sultánem Mahmúdem II. roku 1826. Bektášíja byla na nějakou dobu zakázána, avšak už v druhé polovině 19. století byla činnost řádu obnovena.

14 Baba Edmond Brahimoj, rozhovor z 27. 8. 2009.

15 Tamtéž

16 Chudobný plášť z hrubé, nebarvené vlny. Nosili jej asketičtí mystikové, čímž vyjadřovali nesouhlas s marňivostí zbohatlíků. Kropáček, L.: *Súfismus. Dějiny islámské mystiky*, s. 16.

17 Kropáček, L.: *Súfismus. Dějiny islámské mystiky*, s. 230.

18 Tamtéž, s. 229–230; *The Encyclopaedia of Islam*, s. 1162.

19 Jazexhi, O.: *The Bektashi Tarikah of Dervishes [online]*, s. 3. www.geocities.com/djalosh/bektashi.pdf 10. 9. 2009.

Její obrození našlo na konci 19. století, ale dokonce ještě i po mladoturecké revoluci v roce 1908, vyjádření v literární aktivitě jejích členů.²⁰ Na politickém poli se bektášijové často spojovali s reformními proudy turecké politiky, s mladoosmani a mladoturky. Rovněž byli otevření duchovním podnětům přicházejícím z Evropy, a tak se například hlásili k svobodnému zednářství.²¹ Konec oficiální existence řádu v Turecku znamenaly kemalistické reformy po vyhlášení republiky. Jejich cílem byla modernizace a sekularizace společnosti a vytlačení islámu z veřejného života. Roku 1925 tak byla v Turecku zakázána činnost súfijských řádů a uzavřeny byly všechny řádové *tekke* a také hrobky dervišů.²² Paradoxně to tedy byli bývalí protiosmanští spojenci bektášije, kteří způsobili její konec v Turecku. To i přes to, že postoje bektášije (např. k otázce postavení žen ve společnosti, jejich zahalování či negativní vztah řádu k islámské ortodoxii) otevřely cestu k republikánským reformám.²³

Centrum řádu se po jeho zrušení v Turecku přesunulo do Albánie. Zde, a také v dalších, Albánci obývaných, oblastech Balkánu bektášija zakořenila podle legend již v 14. století.²⁴ Ve skutečnosti však první *tekke* pocházejí z 16. století (Tetovo, Gjakova) a ve vlastní Albánii až ze 17. století (Gjirokastra).²⁵ Roku 1929 se na pozvání albánských bektášijů uchýlil nejvyšší bektášijský představitel (*dede-baba*) do Tirany a zdejší nová *tekke* byla o dva roky později vyhlášena za světové centrum bektášije. Období klidu však netrvalo dlouho a, poté co režim Envera Hodži vyhlásil roku 1967 Albánii „prvním ateistickým státem světa“, stali se bektášijové obětmi krutého pronásledování stejně jako jiné náboženské skupiny v zemi. Světovými centry bektášije se v dobách Hodžovi vlády stala *tekke* nedaleko Detroitu v USA, kterou založil albánský derviš Baba Rexhebi (vysl. Redžebi) a centrum bektášijí na Kosovu v Gjakově (srbsky Đakovica). Svobody se bektášija v Albánii dočkala až v 90. letech, když byla zařazena mezi čtyři legalizované konfese. Státem uznaným vyznáním se stal islám (asi 55 % obyvatel), pravoslaví (20 %), římsko-katolické vyznání (10 %) a bektášija (15 %).²⁶

Bektášijský řád v dnešní Makedonii

Na rozdíl od Albánie nejsou bektášijové v Makedonii vnímáni jako zvláštní náboženská komunita a proto jsou ve statistikách zahrnuti mezi muslimy.

20 *The Encyklopaedia of Islam*, s. 1162.

21 Kropáček, L.: *Súfismus. Dějiny islámské mystiky*, s. 227.

22 Pirický, G.: *Turecko*. Praha 2006, s. 78.

23 *The Encyklopaedia of Islam*, s. 1162.

24 Podle jedné z legend přinesl bektášijské učení do Albánie Sari Salltik, žák Hacıho Bektaše. Na jeho počest byla vystavěna *tekke* v městě Kruja, do níž každoročně míří poutníci připomínající si jeho příchod. Jazexhi, O.: *The Bektashi Tarikah of Dervishes*, s. 6. Podle F. W. Haslucka musela bektášija v albánském prostředí zakořenit před rokem 1550, jelikož řada dervišů z této doby byla albánského původu. Viz Hasluck, F. W.: *Christianity and Islam under the Sultans*. Vol. II. Oxford 1929, s. 438. Albánecm byl zřejmě i Sersem Ali, na jehož hrobě byla vystavěna v letech 1538–1548 *tekke* v Tetovu. Viz tamtéž; *Arben Sulejmani*, historik a člen bektášijského řádu v Tetovu, Makedonii, rozhovor z 15. 9. 2009.

25 Tamtéž, s. 7.

26 Kropáček, L.: *Súfismus. Dějiny islámské mystiky*, s. 228.

Podle sčítání lidu z roku 1994 žilo v Makedonii 581 203 muslimů. Asi tři čtvrtiny z nich tvořili Albánci, 13 % Turci, 8 % Romové, necelé 3 % muslimští Makedonci a asi 1 % Bosňáci.²⁷ Většina muslimů v Makedonii patří k sunnitské větvi islámu, část z nich se však hlásí k celkem sedmi súfijským řádům.²⁸ Pro súfijské řády neexistují žádné oficiální statistiky, proto je v otázce počtu jejich stoupenců nutné spolehnout se pouze na odhady představitelů jednotlivých řádů. Podle nejvyššího představitele bektášije v Makedonii Baba Edmonda Brahimoje žije v Makedonii asi 50 000 bektášijů, avšak učením řádu je podle něj ovlivněno až 35 % všech Albánců.²⁹ To by při současném odhadu více než půl milionu Albánců žijících v Makedonii³⁰ znamenalo asi 180 000 lidí ovlivněných bektášijským učením. Naproti tomu Brahimojův předchůdce Baba Tahir Emimi odhadoval v roce 1999 počet bektášijů v Makedonii na pouhých 5 000.³¹ Uvážíme-li však, že v Albánii tvoří bektášijové 15 % populace, nezdá se Brahimojův odhad 50 000 bektášijů v Makedonii nereálný.³²

Bektašijové žijí především v západní části Makedonie, v Tetovu, Kičevu, Gostivaru, Ochridu, Struze, Kanatlarcích, Bitole a Resenu. Většinou jsou albánské národnosti, ale lze mezi nimi rovněž objevit i Turky (především v Kanatlarcích) a Torbeše (muslimské Makedonce).

V dobách Osmanské říše existovalo na území Makedonie až čtyřicet bektášijských *tekke*, z nichž čtyři jsou dodnes provozovány makedonskými bektášiji.³³ Nejstarší z nich s názvem *Arabati Baba Tekke* se nachází v Tetovu a je centrem řádu v Makedonii. Založena byla roku 1538 u hrobu osmanského derviše Sersema Ali Baby. Dnešní podobu dostala roku 1799 díky finančnímu daru Redžepa Paši.³⁴ Roku 1945 byla *tekke* zkonfiskována komunistickým režimem. V šedesátých letech se stala turistickou atrakcí a tři z jejích sedmi budov byly užívány jako hotel a restaurace. Obnova byla v roce 1994 díky úsilí Baba Tayyara Gashiho a Baba Tahira Eminiho.³⁵

Menší *tekke* se nacházejí v turecky mluvícím městě Kanatlarci a v Kičevu.³⁶ V Kanatlarcích jsou to *Dikmen Baba Tekkesi* založená podle pověsti

27 Koinova, M.: *Muslims of Macedonia* [online]

s. 3. <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-macedonia-muslims.pdf> 10. 9. 2009.

28 Těmito řády jsou qádíríja, naqšbandíja, rifá'íja, malámátíja, halvetíja, sinaníja a bektášíja. Tamtéž, s. 18.

29 *Baba Edmond Brahimoj*, rozhovor z 27. 8. 2009.

30 Podle sčítání lidu z roku 2002 žilo v Makedonii 509 083 Albánců. Viz *Popis na nacelenieto, domaќincívatva i stanovite vo republika Makedonija*, 2002. Republika Makedonija, državen zavod za statistika [online], s. 34. http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf 10. 9. 2009. V současnosti už je počet Albánců žijících v Makedonii zřejmě vyšší než 520 000 osob. Viz <http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mk.html> 10. 9. 2009.

31 Koinova, M.: *Muslims of Macedonia*, s. 20.

32 Odhad Baba Edmonda Brahimoje podporuje i Arben Sulejmani. Podle něj se však řada bektášijů obává veřejně přiznat, že jsou bektášijové. Mimo to dodává, že řada sunnitských muslimů pochází z bektášijského prostředí. *Arben Sulejmani*, rozhovor z 17. 9. 2009.

33 *Baba Edmond Brahimoj*, rozhovor z 27. 8. 2009. Celkově se na území obývaném Albánci nacházelo na sklonku Osmanské nadvlády (do roku 1912) téměř sto bektášijských *tekke*. Viz Abiva, H.: *A Brief Survey of Sufism in the Balkans* [online]. <http://www.bektashi.net/history-survey1.html> 13. 9. 2009

34 *Hisen Sulejmani*, člen bektášijského řádu v Tetovu, Makedonii, rozhovor z 27. 8. 2009.

35 <http://sersem-ali.blogspot.com/> 17. 9. 2009

36 *Arben Sulejmani*, rozhovor z 17. 9. 2009.

v 1. polovině 18. století a *Kurt Dede Tekkesi*. V Kičevu je to potom *Muarem Tekke*. Z významných *tekke*, které zanikly po balkánských válkách, zmiňme alespoň dvě *tekke* ve Skopji: *Mustafa Baba Tekke* a *Sulejman Baba Tekke* a *tekke* v Strumici. Další dvě menší *tekke* fungovali ještě v období mezi světovými válkami. V Bitole to byla *Husajn Baba Tekke*, založená v letech 1872–1873 a mezi Skopjí a Kumanovem u hrobu Karadži Ahmeda *Tekke Keui*.³⁷

V Makedonii v současné době existují dvě organizace sdružující sunnitské muslimy, *Islámská společnost* a *Muslimská náboženská společnost*. Vedle nich také existuje i *Islámská dervišská náboženská společnost*, sdružující súfijské řády. Bektášíjský řád však stojí mimo veškerá makedonská muslimská uskupení. Nic na tom nemění ani skutečnost, že se nejsilnější z organizací, *Islámská společnost*, prohlašuje legitimním představitelem všech makedonských muslimů, včetně súfijských řádů (i bektášíji). Pro tyto řády byla v rámci *Islámské společnosti* vytvořena *Rada dervišských starších (Mešichat na Tarikatite)*.³⁸ Makedonští bektášíjové už roku 1993 podali žádost ministerstvu vnitra o registraci řádu jako náboženské společnosti. Žádost byla po mnoha průtazích a několika odmítnutích přijata roku 2000.³⁹ Ani poté však *Islámská společnost* neakceptovala svébytnost a nezávislost bektášíji. Vyjasněna navíc nebyla otázka vlastnictví areálu *Arabati Baba Tekke*. To vedlo k šest let trvající okupaci *tekke* ozbrojenci z řad *Islámské společnosti*. Krátce po skončení konfliktu mezi Makedonskou republikou a albánskými separatisty vpadla roku 2002 do *Arabati Baba Tekke* skupina ozbrojených členů *Islámské společnosti* a prohlásila *tekke* za její majetek. Zároveň útočníci deklarovali záměr přestavit *tekke* na mešitu. Okupace *tekke* trvala až do roku 2008. Spojena byla se zastrášováním návštěvníků a poškozením *tekke* a přilehlého hřbitova.⁴⁰

Je tedy zřejmé, že bektášíjská komunita v Makedonii nemá lehký život. Nevřešená stále zůstává otázka registrace řádu makedonským ministerstvem vnitra, neboť v současné době bektášíjský řád znovu žádá ministerstvo vnitra o své opětovné a jasné uznání.⁴¹ Velkým problémem je rovněž postup *Islámské společnosti* vůči řádu. Naproti tomu, podle slov členů řádu, makedonská společnost bektášíje a jejich *tekke* respektuje a s běžnými obyvateli Makedonie nemá bektášíjský řád žádné konflikty. V tom lze spatřovat naději pro budoucnost řádu v Makedonii. Je však nutné, aby řád definitivně a jednoznačně uznala i makedonská vláda a toto její rozhodnutí bylo respektováno *Islámskou společností*.

37 Hasluck, F. W.: *Christianity and Islam under the Sultans*, s. 524–525.

38 Tamtéž, s. 18.

39 *Arben Sulejmani*, rozhovor z 17. 9. 2009.

40 <http://state.gov/g/drl/rls/irf/2006/71394.htm> 10. 9. 2009; <http://islamicpluralism.eu/wahhabi2006.html> 10. 9. 2009; <http://rferl.org/content/Article/1341076.html> 10. 9. 2009; <http://hrwf.net/uploads/macedonia%202008.doc> 17. 9. 2009.

41 *Arben Sulejmani*, rozhovor z 17. 9. 2009.